

Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben

A népköltészet gazdag virág-, gyümölcs- és egyéb szerelmi szimbolikáját máig érvényes formában foglalta össze 1942-ben Lükő Gábor, könyvében, *A magyar lélek formái*-ban. Ez a szimbólumrendszer Nyugat-Európa népeinek népköltészetében is általános, és ismeretes a középkori és reneszánsz irodalomban is. A magyar nép ennek a szimbólumrendszernek lehetőségeivel egész szerelmi költészetében és balladáiban művészi módon él, és szinte kizárólagosan alkalmazza a szerelmi érzés és a tőle elválaszthatatlan erotikus élmény kifejezésére. Összefoglalásunkban megkíséreljük széles körre kiterjeszteni vizsgálatunkat, s az erotikus-szerelmi szimbólumok minél teljesebb képét és magyarázatát nyújtani az olvasónak.

Legáltalánosabb virágszimbólum a rózsza, ami már annyira közhellyé vált, hogy a szeretőt „rózsám”-nak nevezni mindennapos még a közbeszédben is. Néhány szebb rózsaszimbólumot közismert népdalszövegekből idézhetünk.

Édesanyám rózsafája, Én voltam a legszebb ága.
De egy hűtlen leszakajta, Keze között elhervasztta.

Hej rózsza, rózsza, ékes vagy, Hajnali csillag-fényes vagy.
Egyenes vagy rózsám, mint a nád, Nekem nevelt az édesanyád.

Rózsát ültettem a gyalogútra. Kit szeretek, csak az Isten tudja.
Megtagadom apámat-anyámat, Mégsem hagyom árván
a babámat.

Hervad az a rózsza, Kinek töve nincsen.
Hej bágyad az a madár, Kinek párja nincsen.

Déltől estig nyílik a piros rózsza.
S bárcsak eddig se szerettelek volna!
Jobb lett volna az én árva szívemnek,
Hadtam volna békít a szerelemnek!

Nem lehetetlen, hogy a déltől estig, vagyis rövid ideig nyíló rózsza a rövid ideig tartó szerelmet jelenti; vagy hogy estére már nem nyílik, az a szerelem nem teljes voltát fejezné ki. A Szent Iván-napi (népünk szerint Virágos Szent János-ünnepi) tűzugrásnak egyértelműen szerelmi vonatkozása, párosító részében éneklik a következő énekeket.

Rózsafa nem magos, Ága elágazott,
A tengeren áthalajlodozott.
Egyik ága hajlott Bede Gáspár udvarába,
Másik ága hajlott Fülöp Rózsai udvarába.

És ismét lírai dalban:

Magyarózdi torony alja, Magyarózdi torony alja
Köröskörül bazsarózsa, Köröskörül bazsarózsa.
Nem szakítok, nem kell rózsza, Tiéd ugysem leszek soha.
Tiéd ugysem leszek soha, csuhaja.

Vagyis a rózsá nemcsak maga a szerető, hanem a szerelem is.
Vagyis rózsát szakítani annyi, mint a (testi) szerelmet élvezni.
Néhány szöveg szinte megmagyarázza a szimbólumot.

Hervadj rózsá, hervadj, Mer az enyém nem vagy.
Ha az enyém volnál, Különbet nyilonnál.
Nem ám az a rózsá, Ki a kertbe nyilik,
Hanem az a rózsá, Ki egymást szereti.

Addig a lány talpig bazsarózsá, Mig a legény maga jár utána.
De ha a lány jár a legény után, Elhervad az mint a rozmarinszál.

Nyilván a rózsá élénk színe s talán még inkább erős illata az oka szerelmi jelképszerepének. Erre vall, hogy a rozmarin is egyike a legkedveltebb szerelmi szimbólumoknak, ahol már nemigen jön számításba a szín, annál inkább erős, bódító illata.

Végigmentem a tárkányi, sej-haj, nagy uccán.
Betekintettem a babám ablakán.
Éppen akkor vetette meg paplanos ágát,
Rozmaringgal septe ki pingált szobáját.

Vagyis készült az esti szerelemre. Hasonlóan egyértelmű a következő:

Amoda le van egy erdő, jaj de nagyon messze van!
Kerek erdő közepibe két rozmarin bokor van.
Egyik hajlik a vállamra, másik a rózsáméra.
Igy hát kedves kisangyalom enyém leszél valaha.

A rózsához és rozmaringhoz hasonlóan erős illatú virág az ibolya vagy viola. Egy finom erotikájú új népdalunk a következőképp alkalmazza:

Kék ibolya búra hajtja a fejét.
Égi harmat nem öntözi a tövít.
Szállj le, harmat, kék ibolya száraz tövére!
Most akadtam egy igaz szeretőre.

Egy virág van, amelynek nincs illata, csak erős színe: a tulipán. Amilyen gyakori a díszítőművészetben, annyira ritka a népköltészetben. Egy szép példája:

Arra alá a Baranya-szélen
Kinyilott a tulipán a borozda-szélen.
Egy-két szál, három szál.
Kutya voltál rózsám, megcsaltál.

Nyilván többször is megcsalta, ha legalább három szál tulipán kivirágzott ott a borozda-szélen, ahol különben nemigen szoktak virítani közönséges tulipánok. A díszítőművészet olyannyira kedvelt tulipán motívumának viszont már nem a népdal szín- és illatlemleke az oka, hanem talán a női test vonalának hasonlósága, ami a képi ábrázolásokban annyira feltűnő.

Talán a virágoknál is jelentősebb a szerepe az erotikus szimbolikában néhány gyümölcsnek. Ott azonban szintén a formai hasonlóság az alapja ennek a szerepnek. Az alma például világosan a női test aljára emlékeztet, amint hátulról látjuk. Szimbolikus szerepére számtalan példa hozható.

Piros alma kigurult a sárba.
Ki felveszi, nem teszi hiába.
Piros almát felveszem, megmosom,
A rózsámat ölelem, csókolom.

Piros alma, ne gurulj, ne gurulj.
Kisangyalom ne busulj, ne busulj!
Bizony, bizony, nem is búsulok én,
Ugyis tudom, a tiéd leszek én.

Itt talán valami szégyenbe keveredett lány szerelméről lehet szó. Bár a sár, a víz, a sárgázolás gyakran jelenik meg szerelemmel kapcsolatban, s nem lehetetlen, hogy itt is valami szimbolikus jelentés lappang. Például:

Kiöntött a Tisza a partjára.
Kis pej lovam térdig jár a sárba.
Sáros kantárszára a kezembe.
Gyere kisangyalom az ölembe!

Meguntam én hozzád járni,
Sáros patakot gázolni.
Hidat fogok csináltatni,
Azon fogok hozzád járni.

Csak a szerelem felvillantására alkalmazza a következő dal.

Alma a fa alatt, nyári piros alma.
Haragszik rám a szeretőm édesanyja.
Engem gyaláz, engem tesz a vesz a szóra.
Szeretem a fiát, nem tehetek róla.

Már többet árul el a következő:

Udvaromba van egy kerek almafa.
De nem tudja senki, mi terem rajta.
Terem azon hü szerelem, rozsmaring a párjával.
Mért is élek én a más babájával.

Régóta köztudott, hogy a félbe vágott alma azt jelenti, hogy nem tartanak igényt az udvarlásra; ahol viszont három piros almát tesznek ki láthatóan, az meg a biztatást jelenti. Világosan fejezik ki ezt a dalszövegek.

Mit nekem egy almát kétfelé vágni!
Mit nekem a szeretőtől elválni...

Vagy:

Három alma egy tányérba, mind piros.
A legénynek lányhoz járni nem tilos...

És a legismertebb, amellyel kapcsolatban először magyarázták meg a dal szokásbeli alapját:

Három alma, meg egy fél.
Kérettelek, nem jöttél.

S egy kevésbé ismert:

Piros almát kétfelé szokták vágni.
Barna legény, nem muszály hozzám járni...

Az almához hasonló a szerepe, de már egyértelműen a testi szerelem megvalósulására utal a szilvaszimbólum.

Éva szivem, Éva, Most érik a szilva.
Terítve az alja. Fölszedjük hajnalra.

Éjjel nem szedegetik a szilvát, annál inkább a szerelmet. Ezt a dal folytatása világosan el is árulja:

Bárcsak ez a hajnal Sokáig tartana,
Hogy a szerelemnek Vége ne szakadna!

Vagyis a középkorban általános „hajnali ének” (aube, Tagelied) műfajába illesztették bele a magyarok a szilva erotikus jelentését.

Túl a vizen, Tótországon Szilva termik a zöd ágon.
Szakasztottam, de nem ettem. Búra teremtött az Isten.

A bánat világosan nem egy hitvány gyümölcseért van, hanem az általa jelzett testi szerelem hiánya miatt. S hogy egészen kétségtelen legyen, hogy mindez nem belemagyarázás, hanem *képi szemléleten* alapuló áttételes kifejezés, azt a következő, egyáltalán nem áttételes szöveg igazolja.

Szép a pina, mert fekete. Jézus Krisztus teremtette.
Lökött bele *szilvamagot*, Köréje meg prémet rakott.

Itt nem árt egy kis kitérőt tenni erre a szókimondásra. Az obszcén és a vele legellentétesebb fenséges összepárosítása adja a hallatlanul komikus hatást: a teremtést, bár még teológiai

szempontból is kifogástalanul idézi, nem szoktuk pont evvel a ténnyel kapcsolatba hozni. Ha nem is költői, de minden vaskossága ellenére is roppant szellemes, vagy talán éppen annak következtében. S ha már ilyenfajta hatásnál tartunk, hagyjuk el kissé a szimbólumok körét az előbbihez hasonló, reális komikum kedvéért.

Szent asszonynak szent a lánya, Mégis eljár a kocsmába.
Jézus-Márja szent nevébe Fölcsinálták a szögletbe.

A dió (és kisebb mértékben a mogoró) a férfi genitáliákra emlékeztette az énekeseket: a herékre való hasonlatossága alapján vált erotikus szimbólummá. A legvilágosabb példát ezúttal egy francia balladaszerű ének adhatja: Házunk mögött van egy kis (kerek?) erdő; oda megyünk diót szedni. Szedtem hármát, megettem hármát, kilenc hónap múlva beteg lettem... stb. Mintha erre rímelve a magyar balladaszerű ének Nyitrából:

Megbetegült Szabó Kata a diósba, A diósba, mogorósba.
Kérdi tőle édesanyja, hogy mije fáj.
Sem szivem fáj, sem szivem fáj, sem fejem fáj,
Csak vagyok én, csak vagyok én szerelemben...

Balladában, a háromszoros gyermekgyilkos anya teherbe esését a következő sorok jelzik:

Szabó Vilma kiment a kiskertbe,
Lefeküdt a diófa tövébe.

Már egészen elmosódott, s csak az általános és köztudott szimbolikus értelmet villantja föl a Szent Iván-i ének egyik ref-rénje:

Ha ja gyivó megírik, a levele lehullik.
Roppan gyivó, mogyoró levél alatt.

Rendkívül gazdag volt a középkorban a színszimbolika alkalmazása még magasabb körökben is. A színszimbolikát Erdélyi Zsuzsa tárgyalta részletesen (1961-ben az *Ethnographiában*). Itt megleégszem a sárga szín jelentésének bemutatásával. Az ugyanis mindig a szerelem megromlását vagy esetleg már a szerelem romlott fajtáját jelenti népdalainkban. Nemhiába jelölték a középkorban sárga színnel a rossz nőket.

Sárga virág, ha leszakasztanálak?
Mit mondanál babám, ha elhagynálak?
Mit mondanék? Ha így hozta az idő!
Sosem voltál igaz szívű szerető.

Más:

Sárgul már a fügefa levele, ősszel akar lenni.
Mi dolog az, hogy a kisangyalom nem akar szeretni?
Szeress kisangyalom... stb.

Sárga kukoricaszál, Harmadszor is kapálatlan maradtál.
Szőke legény, barna lány Szombat este csókolatlan maradtál.

Az sem véletlen, hogy a *fügefa* levele sárgult meg: a fügefa-cédrusfa-citrusfa is a szerelem szimbóluma.

A babám kertjébe vagyon egy cédrusfa.
Ahhoz vagyon kötvel egy szép pejparipa.
Pántlika kantárja, arany a zablája.
Kedves kisangyalom, te vagy a gazdája.

De miért van *paripa* kötve a cédrusfához a „babám kertjében”? Mert a legények legeltették a lovakat, ökröket, a lányok a ludakat. Azért a ló, ökör a legény jelképe, a lányoké pedig a lúd. Megint csak a Szent Iván-i éneket idézzük a maga biztos szerelmi szimbolikájával, párosító énekeivel.

Ki ökrei esznek a nagy hegyek alatt?
Ej ott is ott esznek a Bede Gáspáré.
Fordítsd Rúzs, fordítsd az én ökreimet!
Majd én is elfordítom a te ludjaidat.

De tele van ugyanevvel a szimbólummal a lírai népdal is.

Elveszett hat ökröm cidrusfa erdőbe.
Elvásott a csizmám a sok keresésbe.
Ne keresd ökrödet, mert be vagyon hajtv,
Gyulaji vásáron szól a csengő rajta.

Ismerem csengődet, volt is a kezembe.
Gyulaji vásáron vöttem az ökrömre.
Öt forint az ára, babám adta rája.
Aranyos betűvel volt neve rávágva.

Kiegészíti a következő:

Kihajtottam Virág ökröm a rétre.
S a harmatot leverettem előttem.
Rég nem hallom, rég nem hallom Virág ökröm harangját.
A szeretőm mással éli világát.

A lúd szerepe félreérthetetlen a *Gunaras lány* derűs balladájában.

Kihajtottam a libámat sej-haj a pástra.
Arra jött a bíró fia *arany buzogánnyal*.
Agyon dobta, agyon dobta gangos gunáromat...

– amiért a lány azután annyira túlzásba hajtja a követelését, hogy végül megkaphassa cserébe a bíró fiát vőlegényül, vagyis a megtörtént szerelmet akarja jóvátenni. Lássunk példát a lóra is.

Elejbe, elejbe, Pej lovam elejbe!
Be tanál ugrani A virágos kertbe.
Be tanál ugrani, Nagy kárt tanál tenni:
A szerelem bimbaját Le tanálja törni.

Vagy a változata:

Elejbe, elejbe, Sárga ló elejbe!
Hogy bé ne ugorjon Virágos kis kerbe.
Be talál ugornyi, Le találná szennyi
Rózsafa bimbaját Le találná törnyi.

A szerelem bimbaja vagy rózsafája mindig a kis kertben, a virágos kertben nyílik: ott van a szerelem helye, sőt az néha már szinte csak annak a jele, hogy szerelemről esik szó. Már az előző példában is találkoztunk vele, azért lássunk egy világos és szép példát rá újból.

Egy kicsi madárka Hozzám kezdé járni,
Virágos kertembe Fészket kezdé rakni.
De azt az irigyek Észre kezdék venni.
Kicsi madár fészket Széjjel kezdék hánni.

A „kis kert”-hez hasonló jelentésű a „kis kerek erdő”, bár valószínűleg reálisabb hasonlóság alapján. Itt valószínűleg szintén a női testre való emlékezés húzódik meg a háttérben. Az előbbi példák közt láttuk már, hogy a két rozmaringbokor, amely egymásra hajlik, egy kis kerek erdő közepében nyílik. Egy hasonló szöveg szerint is.

Erdő, erdő, kerek erdő, jaj de messzire ellátszik.
Közepibe, közepibe két szál rozmaring virágzik.
Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra.
Lehajtom a bús fejemet babám ölelő karjára.

Valószínű, hogy ugyanaz a képi emlékezés, ami a kis, kerek erdővel a nő erotikus emlékét idézi fel, tette a sok kalászt is a női genitáliák jelképévé. A kender, árpa, zab, búza mind ilyen minőségben jelenik meg a dalok szövegében.

Túl a vizen, a tengeren Rózsa termett a kenderen.
Minden szálon kettő-három. Jaj Istenem, ki lesz párom?

Rózsa csak akkor teremhet a kenderen, ha a kender a női testet jelzi, a rózsa pedig a szerelmet, ami rajta megterem.

Virágos kenderem Elázott a tóba.
Ha nem szeretsz rózsám, Ne járj a fonóba!

A kender elázása talán utalás a szerelmi aktusra.

A kenderem kiázott. A tóba kicsirázott.

Jaj be lelkem kender vót, Kiét szívem majd meghótt.

A zab és árpa szembeállítás a lányt – talán szüzet – és a menyecskét jelenti.

Kis pej lovam nem szereti a zabot.

Kocsmárosné árpájára rászokott.

Mert az árpa nem is olyan, mint a zab.

Igaz kislány nem is kell az magyarnak.

A kenderen kiviruló rózsza nagyon költői áttétele a közvetlen testi emlékezésnek. Van persze vaskosabb megfogalmazás is:

Gyere rózsám a kenderbe, Nézzük, mi van a pendelybe!

Mandula van a gatyába, Szép lyuk a bőrtarisznyába.

Az eddigi példák egészen világosak voltak, és önmagukért beszéltek. Ugyanakkor nyilvánvalóvá tették, hogy ha egy úgynevezett „természeti kép” vagy valami más olyan dolog szerepel az első sorban, aminek közönséges fogalmak szerint nincs kapcsolata az egész versszak mondanivalójával, de abban szerelemet, szeretőt emlegetnek, akkor az az első sor bizonyára valami – nekünk rejtett – erotikus-szerelmi kapcsolatban van az utána következővel. Tehát erotikus szimbólumot tartalmaz. Igen kedvelt szöveg például az „Így tedd rá, úgy tedd rá” refrénű szövegek közt egy jellegzetes táncdallamhoz kapcsolódva a következő.

Kipattant a búza szeme, Nem tom, rózsám, szeretsz-e te.
Így tedd rá, úgy tedd rá...

Van azután olyan változat is, amelyben már többet hallunk.

Kipattant a búza szeme. Gyere babám az öleembe!

A búza is valami olyan módon emlékeztet a lányra, mint a kender, s az, hogy már kipereg a szeme, az érettségét jelenti, esetleg a szerelem megtörténtét is. Erre vall, hogy az ellenkezőjét is szokták jelezni, az „éretlenséget”:

Amott egy nagy tábla búza, A Tiszának van hajolva.
Kincsemadta Borcsa.

Még a fejét ki se hánta, Már négy képes körülállta.
Kincsemadta Borcsa.

S nyilván a búzában taposott út, vagy egyszerűen a közte levő út is a női testnek egy még részletesebb képét idézi az emlékezetbe. Gondoljunk olyan szövegekre, mint:

Zöld buzában keskeny a gyalogút.
Ez a kislány jaj de hamar rámunt.

S ennek tudatában másként értjük a közismert dalt is:

A bolhási kertek alatt, Kata,
De sok utak vannak arra, Kata!
Minden legény egyet csinál,
Aki a babájához jár, Kata.

Itt is, mint sok más áttétel esetében, mindkét értelem ugyanazt jelenti. A reális is: hogy a lányhoz járó legények ösvényt taposnak ki, de az áttételes is, hogy másfajta utat is csinálnak, de azt már nem kinn a természetben. Ez a kettősség finomítja az erotikus jelentést. Végképp áttolja már az „út” jelentését a költői síkra a következő.

Ere gyere, ne menj ara! Jobb út van ere, mint ara.
Ere van a Rózsauca, Kisangyalom gyalogútja.

A szilvamághoz hasonló képzettársítás a hal. A női genitáliákat nagyon ősi kultúrák már összekapcsolták a hal alakjával. Sumér és görög istennő-ábrázolásokon a lábak közé halat tettek, s ugyanezt magyar díszítőmotívumon a tulipán közepén találjuk. Az idetartozó népi szövegek elég világosan fogalmazzanak.

A kákicsi hid alatt *Nyársa*n sütik a halat. (Refrén)
Keszkenőbe takarják, A legénynek úgy adják. (Refrén)

A híd alja nem alkalmas sütésre-főzésre, másra viszont igenis alkalmas. A *nyárs* emlegetése pedig egyértelmű: azzal már átmegyünk a férfi genitáliák világába. A „keszkenőbe takarják, a legénynek úgy adják” rész pedig már szinte nem is áttétel, de azért még nem is reális megfogalmazás. S ha a halat mint női genitáliát már megismertük, akkor a következő példa már szinte szókimondó:

Szeretem a halat süelve, A kis leányt hanyatt dülve
Igy tedd rá... stb.

Szeretem a csuka halat. Barna kislányt hasamalatt...

S ha a kis kerek erdő erotikus emlékezésre vall, ugyanarra vall a tó is bizonyos esetekben.

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó.
Ihatnék a babám lova, a fakó.
Viszek fejszét, vágok léket *kereket*,
Hagy igyon a babám lova eleget.

Ez ugyan elég egyértelmű, de a következő sem érthető félre.

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó.
Szeretöm sincs, mégis rólam van a szó.

Hideg nélkül nem a tó fagy be, hanem a szerelem helye.
Közvetlen utalás az aktusra, illetve annak hiányára a következő.

Kicsi csupor kanál nélkül.
Mit ér a lány legény nélkül.
(Refrén)

A gyümölcs-virág-kalászos növénysszimbolika és a genitáliákra való közvetlen emlékezés mellett vannak olyan erotikus szimbólumok is, amelyeket eddig kevésbé tartottak nyilván. Egyik több száz változatban ismert táncdallamunkban tűnik fel legalább huszonöt esetben a következő szöveg.

Leszakadt a pincelakat. Jaj de szép szeretöm akadt!
Igy tedd rá, úgy tedd rá!
Máma tedd rá, holnap tedd rá, Holnapután nem érünk rá.
Igy tedd rá, úgy tedd rá!

„Leszakadt” helyett állhat „letörött”, „elveszett”, „leesett” és hasonló, a refrén helyett „Ragyogós csillagom”. Minthogy a szóban forgó dallamot mindig valamilyen szabadszajú szerelmi szövegre éneklik, már eleve föl kell tennünk, hogy nem egy alkalmi és értelmetlen rímjátékról van szó. Az értelem eléggé kézenfekvő: ha a ház legalsó nyílásáról levették a bejárat elzáró lakatot, akkor ugyanúgy van a szerelemben is. Vagyis a nő testén levő képzeletbeli lakat esett le, a *tilalom*. Igaz, vannak olyan változatok is, kettő-három, ahol a *kiskert*-lakat esett le, de az még csak áttételesebbé teszi a párhuzamot, mert látuk, hogy a kiskert a népdalban a szerelem közhelyszerű helyszíne, illetve annak elvont jelzése. Csak azt tarthatjuk romlásnak, amikor kivételesen konyhalakatról van szó. És már kissé eltávolodik a kép az eredeti értelmétől, amikor a pincelakat említése után az következik: „Jaj de régen nem láttalak.”

Találunk azonban olyan változatot is, ahol a lakat másképp szerepel, és teljesen egyértelművé teszi jelentését:

Hál a kislány a padlaton. Fölkinálja a lakatot.
Igy tedd rá...

S ha valaki még ezek után is magyarázatot kívánna, annak megadja félreérthetetlenül egy másik dallamban felbukkanó szöveg.

Ez a kislány féketőt varratott.
Fenekére (tudniillik a magáéra) lakatot rakatott.
Három huszár rászokott, rászokott.
Letolták a lakatot, lakatot.

Nem ment bele a köztudatba, pedig Lükő is említette, hogy az *eső* is erotikus emlékeket idéz fel a nép képzeletében. Több száz változatban gyűjtötték össze a következő táncdalt:

Tulsó soron esik az eső.

Ne menj arra kislány, első!

Megázik a picike szoknyád (vagy csizmád),

Megver érte az édesanyád.

Mind a szoknya, mind a csizma valódi esőben is könnyen elszárazodik. Csakhogy a szoknya valamit takar, a csizma pedig, amibe belebújik a láb, közismert erotikus képzetkeltő valami. Megtévesztően alkalmazza ezt a bizonyára ismert kapcsolatot a találós kérdés: Bőrt bőrbe dug, izeg-mozog, beljebb jut, mi az? A csizma. Már az is gyanús, hogy egyes változatok szerint a rím: „picike cipőd, Megver érte kedves szeretőd”. Itt világos, hogy nem köznapi értelemben vett sáros cipőről van szó, mert azért a *szeretőd* nem szokott megverni senkit. Tovább erősíti a gyanút, hogy egyes változatokban ugyanerre a dallamra az azonos szövegkezdet így folytatódik:

Tulsó soron nyilik a rózsza. Jaj de nagyon érzik a szaga!
Mennél jobban rázzák az ágát, Annál jobban érzik a szagát.

Itt egészen világos, hogy a *tulsó soron* szerelem történik. Különben is furcsa, hogy csak a tulsó soron esik az eső. A nép ilyen „realitásokat” nem szokott megénekelni.

Ismét néhány vaskosabb változat mondja ki a dolgot félreérthetetlenül.

Elsárzik a piros bugyogó. Nem terem benn keserű turó.

Vagy:

Elsárosodik a bugyogód. Miből lesz a keserű túród?

Vagyis az aktusra emlékeztet az eső, illetve a *megázás*.
Ez még világosabb a *harmat* esetében. Közismert dal a már
idézett ibolyaszimbólum:

Kék ibolya búra hajtja a fejét.
Égi harmat nem öntözi a tövét.
Szállj le harmat kék ibolya száraz tövére!
Most akadtam egy igaz szeretőre.

A harmat, ami az ibolya *tövére* száll le, majdnem szókimondó
az aktus tekintetében. Más dallam szövege még nyíltabb és vi-
lágosabb:

Az igali kertek alatt Meglepett engem a harmat.
De nem ám a kertek alatt: Kisangyalom szűre alatt.
(Vagy) Hanem babám karja alatt.

A szűr alatt nem érhetette külső harmat, csakis belső.
A vízzel való képzettársítás lehet az alapja az olyan – szintén
igen elterjedt – dalnak, mint:

Viz alá, viz alá, Vizimalom alá!
Viz hajtja a malmot. Szerelem a csókot.

Világosabb a következő:

Haj alá, haj alá, Vizimalom alá!
Gyönyörű galambom, Gyere subám alá!

Ez is népszerű képzettársítás lehetett, mert igen sok változat-
ban került elő időig. De a malom víztől függetlenül is kapcsó-

latos a szerelemmel. Gőzmalom is játszhatja ugyanezt a szere-
pet, amint egy új stílusú dalban halljuk:

Befogom a lovam, befogom a lovam zöldre festett kis kocsimba.
Elviszem a buzám, elviszem a buzám budapesti gőzmalomba.
Megkérem a lisztes molnárt, örölje meg a buzámat,
Ugyis más öleli, ugyis más csókolja odahaza a babámat.

Ha a búza megőrlése a malomban nem rejtene szerelmi ak-
tust, akkor az utolsó sornak nem volna semmi értelme. Külön-
ben a malom, a molnár a francia és magyar lírai dalok, balla-
dák tanúsága szerint szoros kapcsolatban van a szerelemmel.
Nyilván a dörzsölés nyomában kifolyó liszt adta a képi párhu-
zamot. De azt is megkockáztathatjuk, hogy valóságos társadal-
mi alapja is lehetett a malom ilyen jelentésének. Már a „malom
alatti politizálás” is jelzi, hogy a malom összejövetel, hosszú,
üres várakozás, időöltés helye volt. Ugyanígy lehetett alkalom
a szerelemre is. Azért nemcsak a malom jelentett valamiképpen
szerelmet, hanem a molnár is olyan szerepben mutatkozik
– mindkét nép költészetében –, mint aki annak legfőbb teljesí-
tője. Mindenképpen biztos, hogy az olyanfajta szövegek, mint:

Duna-parton van egy malom,
Bánatot örölnek azon ihaja.
(Vagy) Búbánatot örnek
Nékem is van búbánatom,
Odaviszem, lejáratom ihaja

– szerelmi bánatra vonatkozó megvigasztalódásról szólnak.
A már hallott *nyárs*-hoz hasonló képzeteket kelt a *kocsirúd* is.

Két kerekű kordén járok, Mégis szeretnek a lányok.
Ragyogó csillagom.
Akármerre a kereke, Csak a rúdja vigyen hejre,
Ragyogó csillagom.

Itt már a két kerék emlegetése is, ami eltér a szokásos négykerékű járművektől, erotikus emlékezés lehet: talán a két here képét akarja fölkelteni. Egy másik szöveg még világosabb.

Elindultam hosszú útra, Eltörött a kocsim rúdja.
A kocsimnak új rúd kéne, Nékem új szerető kéne.

Az eltört kocsirúd a sikertelenséget vagy a nem-akarást, esetleg az aktus utáni állapotot jelenti. Gondoljunk Lükő Gábor példájára, az ismert pásztordalra:

Eltörött a kútam gémje. Hogy itatok holnap délre.
Szomjas a *babám* gulája, Mert a gazda *máshol* jára.

Az ágas nem tud belemerülni a kútba, vagyis kielégítetlenül marad a szerető, mert a férfi máshol pazarolta el erejét.

Hasonlót jelent a *gyertya* is, illetve a leégett, lekonyuló gyertya.

Addig a házamból ki nem mégy,
Míg három szál gyertya le nem ég.
Már a negyedik is félen ég,
A szerelem még most sem elég.

– mondja a kedvelt új népdal. Itt is az a finom, mint az *útszín*álásban, hogy a gyertya leégése valóságosan is értelmes, és bele-

értődik a szövegbe: a szerelem hosszú idejét jelöli. Ugyanakkor világos, hogy a férfi genitáliáját és az aktust is jelenti, sőt elsősorban azt. Ezért aztán a homályosabb szövegben is jogunk van ugyanezt a rejtett gondolatot felismerni:

Viaszgyertyát égetek én, Barna legényt szeretek én...

Ez különben nagyon elterjedt dal, s ennek a kedveltségnek meg kell lennie az értelmes okának is.

Hasonló képzettársítás alapján került a pipaszár is a dalok szövegébe.

Végig csont a pipám szára,
Tudom, ki a kend babája (vagy: kurvája)
Igy tedd rá...

Az ilyesféle fogalmazásban már nem is törekednek párhuzamra, áttételre, inkább csak bizonyos általánosan elfogadott erotikus jelképeket villantanak föl a szövegben különösebb értelmi kapcsolat nélkül. Hasonlít ez az eljárás azokhoz a szövegekhez, ahol már nincs is semmi áttétel, a dal célja csak bizonyos szavak kimondása, természetesen ilyenkor már minden költői szándék és hatás nélkül. Ilyenkor már szimbólum sincs, csak erotika van.

Van aztán olyan eset is, amikor végleg csak az igazít el abban a tekintetben, hogy szimbólumról van-e szó, vagy nem, hogy a szokott „értelmetlen” kezdőkép után szerelemről van szó. Ilyen a következő.

Három éle van a sásnak. Szébb szeretőm van, mint másnak. Hacsak arra nem gondolunk, hogy ez is valami olyasféle emlékezés lehet, mint a rombusz, ami a kőkorszak óta a női genitáliát jelenti, s ennek következtében termékenységi szimbólum.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a népköltészet rendkívül sokféle erotikus szimbólummal és áttételes képpel tudja kifejezni központi témáját, a (testi) szerelmet. Legáttételesebbek ezek közt a virágszimbólumok, már erotikus emlékeket idéznek a gyümölcszimbólumok. De ha a sok egyéb képet is odagondoljuk, amiket eddig elsoroltunk: a lakattól a kútgémig és az esőtől a búzában taposott ösvényig, akkor megállapíthatjuk, hogy a népnek – ha nem is minden, de – igen sok minden volt alkalmas arra, hogy valamiképpen felidézze a testi szerelem emlékét. Szinte a viccek kamasz szereplőjéhez hasonlóan mindenről az jut az eszébe.

Ez viszont azt is jelenti, hogy igen sokféle áttétellel tudja kifejezni ezt a központi élményt, ez pedig a költői megfogalmazás előfeltétele. S ha láttunk a nyers valósághoz közelebb álló párhuzamokat is, még többször láttunk elvont és rendkívül finom költői szépségű szerelmi élményt is. Mindez azt jelenti, hogy a népköltészet alkotói össze tudták kapcsolni az ellentétes pólusokat: egyszerre gondoltak az élet legvalóságosabb dolgaira és egyszerre tudták azokat kifejezni a költészet legelvontabb nyelvén. S ez a népköltészet sajátos ereje.

1982

ZENÉSZEKRŐL

